

azonban nyíltan ellentmondott: kinyilvánított álláspontja szerint a köztársasági Ausztria alapját nem egyedül a köztársaság 1918. évi kikiáltása adja, ahhoz a Monarchia öröksége is hozzátartozik, majd közbülső megoldásként mind határozottabban október 26. nemzeti ünneppé nyilvánítását javasolta. Az ekkoriban már néppárti stratégiára törekvő Szociáldemokrata Párt végül fontolóra vette az Október 26. körüli kompromisszum lehetőségét. Egy időre csak a Habsburg Ottó hazalátogatási szándéka nyomán 1960/63 között elhúzódó „Habsburg-válság” zavarta össze a helyzetet, amikor is November 12. szimbolikája szükségképpen új erőre kapott, s a megemlékezések szociáldemokrata részről új lendületet nyertek. S noha a kormány a trónörökösnek nem engedett, hiába tették volna, ha csak róluk van szó, a néppártiak, koalíción kívülről a kommunisták hangja is egyre nagyobb lett, az egész jobboldalt „Habsburg-ügynökök” gyülekezetének titulálva. Ottó egyébként kérészetet adott be a Közigazgatási Bírósághoz, mely 1963-ban általános meglepetésre és sokak felháborodását kiváltva még helyt is adott neki, de akkor a helyzet feszültsége láttán végül ő maga állt el a terveitől. Október 26. ügye végre zöld utat nyerhetett.

A soron következő 1964. év alkalmat adott az osztrák múlt egy harminc, valamint egy ötven év előtti katasztrófaeseményének tükrében történő szemlélődésre: a jobb- és baloldal 1934-es összecsapásának, illetve az I. világháború kitörésének emlékezetéről volt szó. A kettős emlékezet is a kompromisszumokra törekvő politikai belátásra ösztönzött, és most lényegében a baloldal volt soron. A szociáldemokrata-néppárti koalíciós kormány egyik utolsó intézkedéseként munkaszüneti nap jelleggel nemzeti ünnepnappá nyilvánította Október 26-át, érintetlenül hagyva November 12. köznapi jellegű emléknap-státuszát. A továbbiakban váltópártként szereplő táborok egyike sem vizsgálta felül az egyezményes konstrukciót. Sőt, a köztársaság napját az 50. évfordulón, 1968-ban, az 1966/70 között önállóan kormányzó Néppárt támogatásával már-már nemzeti ünnepnek kijáró nyomatékkal és méltósággal ülte meg az ország, hitet téve az Első Köztársaság emlékének megbecsülése mellett. A következő választási ciklusokon 17 évig átívelő, politikailag lehető legkorrektebb szociáldemokrata kormányzás Bruno Kreisky vezetésével nem hogy nem vitatta Október 26. történetpolitikai legitimitását, de arra épít-

tette egész, korszakalkotó kormányzati filozófiáját. Ha a felszín alól olykor elővillantak még a November 12-dikét illető politikai vagy inkább ideológiai igények, maga Kreisky intette le párttársait azzal, hogy annak emlékezetére, ha közelről megnézik, tulajdonképp rátapad ama korai „Német-Ausztria”-szemlélet, melynek jegyében a régi szociáldemokraták még támogatták volna akár a Weimari Németországgal való egyesülés gondolatát is a nemzeti függetlenséggel szemben. Ez az 1978-as, 60. évforduló eseménye volt. Ugyancsak Kreiskynek jutott osztályrészül a Habsburg Ottóval való kései kézfogás is (1972), amivel kiköszörülhetett a mértéken felül „Habsburg-faló” baloldal becsületén esett csorbát.

Komáromi Sándor

Az 1918/19-es új Litvánia demokratikus kezdetei

Richter, Klaus: „Eine durch und durch demokratische Nation”. Demokratie und Minderheitenschutz in der Außendarstellung Litauens nach 1918 = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 2015. No. 2. 194-217. p.

A cári orosz és kisebb részt német birodalmi kötelékekből az első világháború végével szabaduló balti nemzetek új szuverenitásainak megszületéséről és korai életéről egyelőre kevés közkeletű és szilárd ismerettel rendelkezünk. Egykorú sajtó- és diplomáciai források tükrében ez irányú tartozásokból törleszt a Kelet-Közép-Európa-kutatásnak szentelt orgánium tanulmánya – Litvánia vonatkozásában.

Az 1917 februári orosz polgári, majd az októberi bolsevik forradalom kihatásaként, egyúttal pedig a központi hatalmak és Oroszország között 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke erejével a balti és attól délebbre elhelyezkedő területek nemzeti elszakadási mozgalmi Tallinntól Kijevig lényegében a német megszállási időszakban – homályos célzatú, de hathatós német támogatás mellett – jutnak el függetlenségi elképzeléseik artikulációjáig. Az orosz bolsevik adminisztráció a békekötés értelmében tulajdonképp lemond a vonatkozó területek legnagyobb részéről. E nemzeti önállósági törekvések – részint a német kon-

textus okán Németország fegyverletételéig, illetve a Versailles-i békéig (1918/19), részint pedig az eredendően antant-szövetséges Oroszország befejezetlen politikai átalakulását tekintetbe véve akár az orosz polgárháború lezárultáig (az európai részekben 1920/21) jobbra azonban kívül maradnak az európai rendezés programját kézben tartó antant szemhatárán. Az önjelölt szuverenitások útkeresésüket a maguk részéről a nyugati fronton körvonalazódó német vereség árnyékában igyekeznek mégis áthangolni az antant önmagában elvont politikai doktrínájára: a berendezkedés demokratikus keretként a „népek önrendelkezésének” eszméjére, majd a vegyes lakosságú övezetek vonatkozásában a politikai stabilitás faktoraként ennek korrekcióját adó „kisebbségvédelmi” koncepcióra. A balti övezetnél egyébiránt színesebb – a részterületenként névadó észt, lett, litván identitás mellett lengyel, német, orosz, fehér-orosz, ukrán, zsidó stb. összetételű – multietnikus tájéket elképzelni sem lehetett volna.

Litvánia esetében az ország nagy múltú középkori, majd a Lengyel-Litván Unióban folytatódó államiságának helyreállításáról volt szó. A litván hazafiak 1917 szeptemberéig visszanyúló előkészületek után („Litván Konferencia”, „Litván Tanács”) Antanas Smetona, Augustinas Woldemaras és mások vezetésével 1918 februárjában Vilniusban független kormány alakul a megszállók hozzájárulásával. A legitimitáció, az államforma, illetve a területiség kérdései jobbra csak a német kapitulációt, továbbá a nemzetállamiságában helyreállított (1918.11.11.) Lengyelország kezdetben nyitott keleti határainak biztosítását követően (lengyel-ukrán és lengyel-szovjet, illetve főképp népfelkelő bázison zajló lengyel-litván háború, 1919/20) dőlhetek el. A világháborút lezáró béketárgyalások a keleti háborús front fegyvernyugvás utáni viszonyait természetesen nem érintik közvetlen formában. A breszt-litovszki béke jogilag ugyan aktualitását veszti, a tárgyalásokon a megszállási területeken ébredező új formációkat azonban éppoly kevésbé tekintik érdekeltnek (küldöttségeik megfigyelői státuszban kapnak meghívást), mint a német békepartner Oroszországot. Az új balti államokat érintő legitimitációra antant részről csak 1922-ben kerül sor.

A lengyel intervenciók a reménybeli litván szuverenitás területének nagyobb részét szerencsére nem, délkeleten éppen a történelmi szék-várost, Vilniust és körzetét azonban nagyon is közelről érintik. Az újabb időkben erősen ellengyelesedett területrészt az orosz-bolsevik és lengyel nemzeti erők között többször gazdát cserél, mindegyik saját adminisztrációt hív létre. A végső győzelem a lengyeleké (Rigai béke, 1921), a vilniusi körzettel csonkított új Litvánia kényszerűen átteszti székhelyét Kaunasba. Lengyelország a szolidaritását az egykor volt szoros szövetség feltámasztása esetére tartogatta volna, a litvánok azonban nem kívának élni a lehetőséggel. Nagyobb nyomatékkal merül fel egy litván-belarusz szövetség a belarusz függetlenség kikiáltása (1918. március) után az orosz és a lengyel aspirációkkal szembeni közös védekezés érdekében, de a belarusz territóriumon végül győztesként osztozik meg a két versenytárs: a nyugati részen Lengyelország helyreállítja történelmi jogait, keleten pedig Belarusz Szovjet Köztársaságot hív létre. 1923-ban a litván állam a lengyel mintát követi a német birodalmi Kelet-Poroszországtól antant-mandátum alatt elcsatolt, vegyes lakosságú Memel-vidék annexálásával, amit azután elfogad a szövetséges közösség is.

A litván függetlenségi törekvések aktivistái és a független ideiglenes kormány tisztségviselői folyamatosan keresik a kapcsolatokat az antant kormányaival. A béketárgyalások idejére Párizsban fenntartott irodájuk bázisán kísérik figyelemmel a folyamatokat, igyekeznek érintkezésbe lépni a különböző küldöttségekkel. A legfontosabb összeköttetés a mintegy 300 ezres lélekszámú amerikai litván diaszpóra körében működő Lithuanian National Council intézményén és sajtóján keresztül az USA politikai köreivel, illetve az angolszász közvéleménnyel alakul ki. A Council megnyeri az ügy számára például Robert J. Caldwell közismert és befolyásos iparpolitikai potentátot, aki a legmegfelelőbb helyeken szólal meg az új Litvánia érdekében. Alapvetően a jelentős tömegekben hazakészülő diaszpóra képviselőinek köszönhető a német részről javasolt monarchikus berendezkedésről a szabadelvű köztársasági államformára átálló politikai tájékozódás kiforrásának is.

A kisebbségvédelmi téma valójában a lengyel hadjáratok nemzeti-ség-ellenes, főként antiszemita kilengései nyomán kerül a békekonzferencia napirendjére. Ilyeneket magában foglal már a Lemberg (Lviv/Lviv/

Lwów) körüli összecsapások krónikája 1918 novemberéből. A Vilniusban 1919 áprilisában végrehajtott vérengzésekről a már működő londoni litván külképviselet útján szerez tudomást a külvilág is, ennek nyomán Lengyelországot a közvélemény az Atlanti-óceán mindkét partján széles körben megbélyegzi. Maga a fiatal litván köztársaság ezzel szemben már 1918 októberében elfogadott alkotmányában látványos intézkedéseket irányoz elő a határai között élő főbb nemzetiségek – fehéroroszkok, lengyelek, németek, zsidók – politikai részvétele, illetve kulturális autonómiája irányában: küldötteiket néhány fő erejéig kooptálja az államtanácsba, határozatait mindegyik nyelven publikálja, sőt, „fehérorosz” és „zsidó” minisztériumot hoz létre stb. Az elképzelések számos eleme az 1920. év elejéig életbe is lép. Zsidó részről mindezt természetesen lelkesedéssel fogadták. A tervek és intézkedések, az eseménybeszámolók nemzetközi sajtója, valamint az Egyesült Államokba is eljutó helyi jiddis nyelvű sajtó nagyban hozzájárul a litván állam legalább egy-egy kétoldali viszonylatú de facto elismeréséhez (Nagy-Britannia: 1919.09.25; Franciaország: 1920.05.11.). Az USA, az orosz polgárháború tartama alatt Kolcsak admirális győzelmére spekulálva halogatja a legtovább – egyéb-iránt a litván-barát amerikai sajtó kereszttüzében – ezt a lépést (1922. júl. 28.); egy polgári Oroszország feltételei között inkább egy demokratikus autonómia útját egyengette volna az új balti államok számára. Ezt követően már az antant közös, de jure elismerése sem várat sokat magára. Erre 1922. december 20.-án kerül sor, miután a nemzeti kisebbségi jogok agendáját augusztus 1-jével felveszi a végleges alkotmány is.

1923 körül mindinkább kiviláglik: a fehérorosz autonómia kevésbé a nem túlságosan nagy létszámú kisebbség javát szolgálja, hanem alapjában a minszki Belarusz Szovjet Köztársaság emigráns ellenkormányának bújtatott szerve az 1918-as „Belarusz Népköztársaság” örökségének talaján, a zsidó autonómia pedig mégsem élvezi a litván társadalom feltétlen támogatását, hanem annak idején lényegében a Vilnius megtartásáért folytatott, ám hiába valónak bizonyult külpolitikai kampány hívta létre, egy aktuális népszámlálás tükrében ráadásul a litván-zsidó közösség – éppen Vilnius nélkül – nem is annyira népes, mint eleinte gondolták. Mindkét autonómia fokozatosan elhal, egy-egy hasonló előterjesztést lengyel, valamint német vonatkozásban pedig elutasít a par-

lament (1925). A folyamatok értelmezését illetően ma még tág tere van az alap kutatásnak. A Smetona-Voldemaras páros vezette demokratikus színezetű, keresztény-demokrata színezetű litván politikát 1926 végére a hadsereget is bevető államcsínyükkel felváltja egy vállaltan antidemokratikus, tekintélyelvű berendezkedés, amely nem rejti véka alá antisemitizmusát sem, jóllehet a litván állam eredendő „demokratikus köztársasági” védjegyét az 1928-ban bevezetett új alkotmány is vállalja, s végül csak 1938 változtatások ejtik ki.

Klaus Richter (Birmingham) kapcsolódó munkái sorában hívjuk fel a figyelmet *Antisemitismus in Litauen: Christen, Juden und die „Emanzipation” der Bauern – 1889-1914* (Berlin, 2013), a tágabb kutatásból pedig V. G. Liulevicius (Tennessee – Knoxville): *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I* (Cambridge, 2000) c. köteteire.

Komáromi Sándor

A vallás és Nyikon pátriárka szerepe Ukrajna és a Moszkvai Nagyfejedelemség egyesítésében

Tairova-Yakovleva, Tatyana: *The Role of the Religious Factor and Patriarch Nikon in the Unification of Ukraine and Muscovy = Acta Polonica Historica, Vol. 110, 2014, 5-22. p.*

Ukrajna és a Moszkvai Nagyfejedelemség 1654-es egyesítésének okairól számos vita folyik a történészek körében, illetve hogy vajon miért választotta a kozákok hetmanja, Bogdan Hmelnyickij a moszkvai cár fennhatóságát. A jelen cikk némileg más aspektusból közelíti meg ezt a korszakot. Mi indította Alekszej cárt arra, hogy uralma alá vonja Ukrajnát? Tényleg a rusz földek újraegyesítése volt a célja, ahogyan azt az orosz történetírás hangoztatja? Milyen szerepet játszott a vallás, az orosz ortodox egyház, különösen pedig Nyikon pátriárka a cár döntésében? Miért szegte meg a Moszkvai Nagyfejedelemség a Lengyel-Litván Perszonálunióval kötött Poljanovkai szerződést és miért indított háborút Ukrajnáért?